

աժ որ Ասթինի համար դժուար կ'ըլար հաւատալ թէ «գուլում» կար:

Ինչ տգեղ բառ էր այդ «գուլում»ը որ հայերը կը կրկնէին երբ իրարու քով գային, ինչ հակապատկեր՝ բոցագեղ հուրներու, շքեղ զինուորականներու այդ հեքիաթներու, ուր ձիերու դոփինը կը յամենար երաժշտալի: Ինչպէ՞ս փոխարինել «լաց ու կոծ»ի հետ որ Պոլսոյ հովը կը մերժէր լսելի ընել:

(*) ծնողները

- 1.- «Նոյնակն մօտ շիթ» մը կայ. քսան կախաղաններու նահապետութիւնը երթաթուրքերու ինկաշքման օրերուն չգտաւ ինքնուրուշ:
- 2.- Ասթինները սիրտած ազատակն:
- 3.- Ասթինի մեծ եղայրը

ԱՍՏՆԱ 1909

Պոլսոյ հայրենասէր հայուհիներու
Ընկերակցութիւն

ՌԻՏՏԱՆԷՍ ՊԱՏՄԻՉԻ ԵՐԿԸ
ԱՆԳԼԵՐԷՆԻ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԱԾ
Դոկտ. Տ. Զաւէն Արզումանեանի Կողմից

Գրախօսեց՝ Ակադ. Մարտիրոս Գալուքեան (*)

Երկը

Դոկտոր Հայր Զաւէն Արզումանեան 1982 թուին լոյս էր ընծայել 8-րդ դարի հայ մատենագիր Ղեւոնդ Մեծի Պատմութեան իր շատ յաջող անգլերէն թարգմանութիւնը: Ղեւոնդը ապրել է Հայաստանում արաբական արշաւանքների ու տիրապետութեան դժուար ժամանակաշրջանում եւ եղել է ակամատեսն ու վկան իր գրած պատմութեան կարեւոր մասի, որով նրա գործը արժեքաւոր ու հաւաստի աղբիւր էր հայ ժողովրդի այդ ժամանակաշրջանի պատմութեան համար: Արզումանեանը այդ գործում հանդէս է եկել ոչ միայն որպէս հմուտ թարգմանիչ, այլ թարգմանութեանը կցած իր գիտական ծանօթագրութիւններով ցուցաբերել է պրպտող մտքի սրտիւն եւ հետազօտող գիտնականի շնորհք:

Արզումանեանի գիտական թարգմանութեան այդ աշխատութիւնը Կողմերիայի Համալսարանի կողմից ստացել է իր պաշտօնական արդար ճանաչումը եւ հեղինակին շնորհուել է փիլիսոփայութեան դոկտորի (PhD) կոչում՝ եւ հայ կրօնական Վարդապետը ճանչցուել է նաեւ որպէս գիտութեան Վարդապետ: Իմ բերած գնահատանքի առիթով յոյս էի յայտնել որ այսպիսի շնորհքով օժտուած թարգմանիչ իրաւունք ունենք սպասելու նորանոր գործեր:

Եւ ահա, Դոկտ. Տ. Զաւէն Արզումանեան Ղեւոնդի թարգմանութիւնից երեք տարի անց լոյս է ընծայել Սեբաստիոյ Եպիսկոպոս Ռիստանէս Ուռնայեցու պատմութեան երկրորդ՝ «Պատմութիւն Բաժանման Վրացի Հայոց» հատուածի առանձին թարգմանութիւնը: Շուտով նաեւ թարգմանեց ու հրատարակեց երկին առաջին մասը:

Գնահատական

Երբ ստացայ այս նոր գործը, նրա առաջին անդրադարձը եղաւ այն հարցումը, թէ Արզումանեանը ինչպէ՞ս եւ որտեղի՞ց է գտնում այսպիսի խրթին գործեր, որոնք ունենալով հայ ժողովրդի պատմութեան այս կամ այն շրջանին վերաբերեալ հանգուցային բնոյթ, իրենց մէջ եղած պատմաբանական բարդ ու փափուկ հարցերով, եւ մերթ մութ ու բարուն կէտերով, թարգմանութեան կողքին կարիք ունեն գիտական որոշ մեկնաբանումների ու պարզաբանումների: Եւ մտածում ես, թէ երեւի հէնց ինքը՝ գործն է գտնում իր հասկացողին ու գնահատողին:

Ռիստանէսի Պատմութիւնը ունեցել է միայն

մէկ հրատարակութիւն՝ 1871-ին Վաղարշապատում եւ քարգմանուել է լոկ ֆրանսերէնի M. Brosset-ի կողմից՝ 1870 թուին: Ուխտանէսը եղել է 10-րդ դարի մատենագիր, եւ իր պատմութիւնը գրել է Նարեկայ Վանքի Առաջնորդ Անանիա Վարդապետի յանձնարարութեամբ, եւ ունեցել է հետեւեալ իրարից անկախ հատումները:

Ա. Յաղագս քաղաւորաց եւ հայրապետաց մերոց

Բ. Վասն բաժանման Վրաց (ի Հայոց)

Գ. Յաղագս մկրտութեանն ազգին այնմիկ Ճաղն կոչեցեալ:

Արգումանեանը իր այս քարգմանական գործում չի մոցրել երկի Ա. հատումը, որա մասին գրում է թէ այն մուագ կարեւորութիւն ունի, քանի որ Ուխտանէսը պարզապէս ամփոփ կրկնել է ինչ որ գտել է իրեն նախորդած մի քանի մատենագիրների մօտ, եւ աւելացնում է՝ «Պատմագետի մը գործը չէ կատարած Ուխտանէս» (էջ 11):

Մեզանից հազար տարի առաջ գրուած որեւէ պատմութիւն, ինչքան էլ մեծ մասամբ լինի ամփոփ կրկնութիւնը կամ քաղուածքները այլ եւ աւելի հին հեղինակների գործերի, ունենում են պատմագիտական արժէք՝ մերք պահուած լինելով հին բնագրերի՝ հետագայում փոփոխուած- աղաւաղուած մասերի հարազատ ձեւերը: Այդտեղ մերք նշում են լինում ուրիշների լրացմի թուական, մոռացում մի անուն, անտեսում մի փոքր դէպք, կամ նոյն հարցին մօտեցման մի այլ ձեւ, որոնք պատմութեան համար ներկայացնում են մեծ կարեւորութիւն: Արգումանեանն էլ արդէն յետոյ իրաւացիօրէն գրում է թէ «Սա անշուշտ ըսել չէ թէ Ուխտանէսի գործին առաջին մասը արժեքէ թողորովին գուրկ է, մանաւանդ որ Ուխտանէսի կարդացածը ամենահին գրչագիր օրինակը պիտի ըլլայ քան ինչ որ մեզի հասած են», եւ բերում է իր գնահատանքները այդտեղ գտնուած մի քանի տեղեկութիւնների մասին:

Վրաց եկեղեցական Բաժանումը

Ուխտանէսը իր երկի Բ. հատումում մանրամասնօրէն պատմում է, թէ ինչպէս եւ ինչ պատճառներով է պատահել Վրաց եկեղեցական բաժանումը Հայոց եկեղեցուց: Սա միակ եւ հաւաստի աղբիւրն է այս դէպքերի, որով նրա այս գործը ունի եզակի նշանակութիւն հայ-վրացական եկեղեցական փոխ-յարաբերութիւնների պատմութեան համար: Հէնց այս Բ. հատումի քարգմանութիւնն է որ կատարել է Արգումանեանը իր ներկայ գործով, որի մասին ուզում են բերել իմ գնահատական դիտումներից մի քանի կէտեր ներքեւում:

Կորսուած Գ. Մասը՝ Ճաղնի Մասին

Երկի Գ. հատումը Ճաղ կոչում ազգի մկրտութեան (երեւի հայերի միջոցով քրիստոնէացման) պատմութիւնն է, որի մասին թէն Ուխտանէսը նշում է արել իր երկի «Նախերգանք» ում, բայց դժբախտաբար բացակայ է իր գրքից: Ի հարկէ, եթէ այս հատումը գտնուած լինէր գրքում, բացի եկեղեցական պատմութեան համար ունեցած կարեւորութիւնից, կարող էր պարունակած լինել որոշ տեղեկութիւններ Ճաղ կոչում ցեղի ինքնութեան, նրա աշխարհագրական ճիշդ վայրի, շրջապատի ու հարեւանների մասին՝ լոյս սփռելով պատմագիտութեան մէջ այդ շրջանների վերաբերող դեռ մի շարք մութ հարցերի շուրջ:

Ոմանք, նրանց թում եւ Արգումանեանը, կարծում են թէ այս Գ. հատումը նախապէս եղել է Ուխտանէսի գրքում, բայց յետոյ հանուել է, ըստ M. Brosset-ի կարծիքին, այն պատճառով որ անջատուելով Հայ եկեղեցուց, իրենց վրայ իրաւիւրած են եղել հայերի քնամտութիւնը: Մինչդեռ, ընդհակառակը, հայերը կը պահէին այդ հատումը, ցոյց տալու համար Հայ եկեղեցու առաջնայնութիւնը եւ Ճաղնի ապերախտութիւնը, ինչպէս պահել են Բ. հատումը, որ երեսում է Վրացիների ապերախտութիւնը:

Սակայն Ուխտանէսի Նախերգանքի հետեւեալ մասը՝ Արգումանեան կարեւորութեամբ մէջբերում է. «Ձմկրտութիւն ազգին որ Ճաղն կոչի... նաեւ զգաւառս եւ զգեղս զլխաւորս, եւ զքաղաքս եւ զքերդս իւրաքանչիւր գաւառօք որ են յաշխարհին յայնմիկ, որպէս եւ կամք քո իրամայեցին, եւ զվանօրայս հանդերձ վանականօք անումք իւրաքանչիւրոց, եւ զանապատս միայնաւորաց, եւ որք միայնակեացք բնակեալ յապատս եւ յանապատս» (էջ 4):

Գիտահետազօտական Աշխատանք

Ինչպէս ասացի, Արգումանեանի այս գործը հանդիսանում է Ուխտանէսի պատմութեան Բ. հատումի քարգմանութիւնը: Նա այստեղ էլ, ինչպէս Ղեւոնդի պատմութեան քարգմանութեան դէպքում, չի եղել պարզ քարգմանիչ, այլ կատարել է գիտահետազօտական աշխատանք, եւ իր բերած պատմագիտական ծանօթագրութիւններով պարզաբանել է մի շարք բարդ ու անորոշ կէտեր, որոնք օտարի համար անհասկանալի կը լինէին կարդալով լոկ մերկ քարգմանութիւնը:

Հարիւրաւոր տարիներ առաջ գրուած երկ մը յաջողութեամբ քարգմանելու համար, քարգմանիչը գրաբարին եւ տուեալ օտար լեզուին լրիւ տիրապետելուց զատ, պէտք է կարողանայ ապրել այդ անցեալը եւ թափանցել օգտագործուած բառերի ու դարձուածքների ներքին քարուն իմաստին, որպէսզի կարողանայ հարազատ մնալ

քննարկի ոգուն: Վանական մեր հին հոգևոր հայրերի գործերը լաւ ընկալելու եւ հարազատօրէն վերարտադրելու համար թարգմանիչը պիտի լինէր այդ հայրերի կոչման հարազատ ժառանգորդ եւ նոյնպիսի շնորհքներով օժտուած հայ հոգեւորականը՝ ինչպիսին է հէնց ներկայ թարգմանիչ Հայր Արգումանեանը:

Արգումանեանը շատ ճիշդ ու կարեւոր ընտրութիւն է կատարել թարգմանութեան համար՝ եւ դա մեր այս ժամանակներին, երբ հայ ժողովրդի հոգեւոր հարստութիւնն ու համաշխարհային մշակոյթին մատուցած նպաստը օտարներին ծանօթացնելու անհրաժեշտութեան տակ ենք գտնում՝ մեր պատմութեան ներկայ ճակատագրական այս անցումային ժամանակ, երբ ուզում են մասնաւոր դիտումով ուրանալ կամ անտեսել հայ ժողովրդի ո՛չ թէ միայն լուսարար դերը, այլ հէնց գոյութիւնը:

Վրաց Բաժանումը

Անդրկովկասում, հայ ժողովրդի մշակութային առաջատար դերի բացայայտման համար, շատ տեղին է Ուխտանէսի երկի Բ. հատուածի այս անգլերէն թարգմանութիւնը, որով աշխարհի առաջ ցոյց է տրուում որ վրացական քրիստոնէութիւնը նախապէս իր ծագումով հանդիսացել է մի մասը Հայոց Եկեղեցու, եւ նրանց բարձրաստիճան հոգեւորականները նախապէս ընտրում էին Հայոց Կաթողիկոսի կողմից: Հետագային է որ Հայոց Կաթողիկոսի կողմից Վրաստանի եկեղեցական բարձրագոյն պաշտօնին նշանակուած Կիրիլոնի ապերախտ սաղորանքներով, 7-րդ դարու սկիզբը, բաժանուել են Հայոց Եկեղեցուց:

Տառադարձութեան Դրութիւնը

Արգումանեանը, ինչպէս Ղեւոնդի պատմութեան թարգմանութեան մէջ, այնպէս էլ այստեղ, տառադարձութեան համար որդեգրել է ճիշդ սկզբունք՝ ընդունելով հայերէն տառերի հնչիւնային սկզբնական եւ ստուգաբանական արժէքները, որովհետեւ թարգմանողը գրաբարն է: Եւ քանի որ այս թարգմանում է անգլերէնի, ի հարկէ նա այստեղ կանգնած պիտի լինէր տառադարձման որոշ դժուարութիւնների առաջ, որոնք ծագում են հայերէնի համեմատութեամբ անգլերէնի հնչիւնային համակարգի ունեցած թերութիւնից եւ անգլերէնի ձայնային ներկայ յեղեղուկ հանգամանքից, որով ստիպուած է որոշ տեղեր, այնտեղ ուր բաւարար չէին անգլերէն տառերի հնչիւնային հնարաւորութիւնները, տառադարձման համար օգտագործել գիտութեան մէջ ընդունուած պայմանական տառանիշեր:

Բովանդակութեան Արժէքը

Ուխտանէս Պատմիչի ներկայ թարգմանիչը հազար տարիներ առաջ գրուած այս երկի՝ օտարների կողմից ճիշդ գնահատման համար, թարգմանական իր յաջող գործից զատ, կատարել է երկի բովանդակութեան հետ կապուած մութ հարցերի, դէպքերի, դերակատար դէմքերի, աշխարհագրական վայրերի եւ իրենց ժամանակներին վերաբերող ընկերային եւ քաղաքական վիճակի մասին, պատմագիտական եւ հայագիտական հետազօտական աշխատանք, որը ատելի հետաքրքիր ու դիւրեմկալելի է դարձրել Անդրկովկասի ժողովուրդների մօտ հայ ժողովուրդի կատարած մշակութային լուսարար ու առաջատար դերի պատմութեան այս կարեւոր շրջանին վերաբերող Ուխտանէսի երկը:

Կարդալով այս շնորհալի կրկնակի Վարդապետի գիտական ու թարգմանչական գործերը՝ դժուար է չլիշել մեր ոսկեդարեան առաջին թարգմանիչ Վարդապետ Հայրերին, որոնք հմտաւարով հայկական, յունական, ասորական, քաղդէական ու պարսկական լեզուներին, օտար ժողովուրդների հոգեւոր գանձերն էին փոխադրում Մտրոպեան հայերէնին՝ հարստացնելով հայ ժողովրդի մտաւոր գանձարանը: Նրանք որոշ դէպքերում օտարների մեծ գործերը կորստից փրկելով հանդերձ, նրանց վրայ ատելացնում էին իրենց հոգեւոր սխրանքները՝ կարեւոր նպաստ բերելով համաշխարհային քաղաքակրթութեան զարգացման գործին:

Հայր Զաւէն Արգումանեան որպէս արժանաւոր յետնորդն ու հաւատարիմ աշակերտն այդ անմահ Վարդապետ Հայրերի, այս անգամ ո՛չ թէ ուրիշից մեզ, այլ մեզանից ուրիշներին է փոխադարձում մեր ժողովրդի գանձերը, միջազգային հրապարակ հանելով անարժանների կողմից անիրաւուած հայ ժողովրդի մշակութային մոռացուած առաջատար դերը եւ այդպիսով գործնական նպաստ բերում մեր ազգային իրաւունքների միջազգային ճանաչման համար քափուղ մեր ներկայ համազգային ճիգերին:

(*) *Ճարտարապետ եւ հեղինակ՝ «Արմէն եւ Հայ Անունների Ճագումը եւ Ուրարտուն» աշխատութեան*

